

הרב משה ריא
 מח"ס "בדיקת המזון כהלכה"
 סטודרית המורחבת 138 ב' ירושלים

תולעים בבשר דגים

א. תולעים בבשר דגים

בענין תולעי "אניזקיס" ANISAKIS בדגים שעוררו לאחרונה לדון אם יש לאיסרם, למרות שבש"ע (יו"ד סימן פ"ד סעיף ט"ז) נפסק שתולעים הנמצאים בתוך בשר הדג מותרים, היות ולדעת המדענים תולעים אלו באים מחוץ לדג, וע"כ דני שמא יש לאיסרם.

להבדלת הנושא נפרט את תהליך התפתחות תולעת האניזקיס כפי שמתואר בספרות המדעית: תולעי האניזקיס בוקעות מתוך ביצים מיקרוסקופיות בקרקעית הים ונבלעות תחילה ע"י צדפות או סרטנים קטנים, כשהתולעת עצמה בגודל מיקרוסקופי. הדגים אוכלים את הצדפות הנגועות בתולעים מיקרוסקופיות, אבל אינם בולעים את תולעי האניזקיס עצמן מהמים (ואם יבלעו אותן, הן לא תוכלנה להתקיים בדג). בקיבת הדג התולעים יוצאות מן הצדפות מתפתחות וכשהן גדלות הן חופרות דרך דופן הקיבה ויוצאות לחלל הבטן או לבשר הדג, שם הן מתקבעות בד"כ בצורת סליל. המעגל נסגר כאשר כלב הים בולע דג נגוע וקיבתו מתגברת התולעים ומטילות ביצים הנפלטות לים עם הפרשותיו של כלב הים.

מחזור התפתחות תולעי אניזקיס

- א. ביצים. ב. תולעים זעירות בוקעות מהביצים. ג. סרטנים קטנים בולעים את התולעים.
 ד. דגים קטנים בולעים את התולעים. ה. דגים גדולים (דגי מאכל) בולעים את הדגים הקטנים עם התולעים. ו. כלב הים אוכל את הדגים הגדולים עם התולעים. ז. קיבתו מטילות התולעים ביצים חדשות, הנפלטות עם הפרשותיו לים הפתוח, וחוזר חלילה. ח. תולעי אניזקיס בהגדלה.

והגה ברור שגם בזמן חז"ל היו תולעים מצויים במעי הדג, ואנפ"כ נמסק באופן ברור שאין לחוש לתולעים שבבשר הדגים שמא חדרו מן המעיין לבשר. ולכן מובן מאליו שאין די במידע שישנם במציאות טפילים בים הפתוח או במעיין בכדי לאסור את התולעים שבבשר, שהרי גם בזמן חז"ל זה היה כך ורק אם תהיה לנו עדות והוכחה ברורה על טפיל מסוים שבבשר שהוא הגיע מבחוץ אז יש לאסור.

וכך הורה הגר"ש אלישיב שליט"א בשנת תשנ"ז כאשר התעוררה שאלה לגבי דגו "ווייס פיש", אז הורה הגר"ש שליט"א להוסיף כי שם הוכח באופן ברור שבאו מבחוץ. והדגיש שכונתו רק למקרים כגון אלו שישנה עדות ברורה שהם באים מבחוץ, אבל בשאר מקומות אין לנו אלא את דברי חז"ל. גם לדעת הגר"ש וואזנר שליט"א שציינו בספרנו (כרך א' חלק ההלכה פ"ג הערך 22) שחושש לאיסור - הוסיף בע"פ שכל עוד לא ידוע על הימצאות תולעים שבאו מבחוץ לתוך בשר הדג אין לאסור.

ב. טעמים להתיר התולעים

הרה"ג ר' פסח אלי פאלק שליט"א (ב"מדריך לבדיקת תולעים") כתב מכרא נוספת לזהיר, מאחר והתולעת בהיותה בים הפתוח מחוץ לדג, היא בגודל מיקרוסקופי ואי אפשר לראותה בעין, נחשב הדבר על פי ההלכה כאילו אינה קיימת ומותרת. ורק כאשר היא בתוך הדג ששם היא מגיעה לגודל הנראה לעין, נחשב כאילו רק אז "נולדה" – כשהיא בתוך דבר תלוש – ואף פעם לא פירשה ממנו, ולכן היא מותרת.

והגה כבר עוררנו את הנושא לפני למעלה מעשרים שנה [וסכמנו את הדברים בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" (שם) אותו הדפסנו עוד בשנת תשנ"ח], וכאשר שאלנו את פוסקי זמננו התברר דעת רוב הפוסקים להתיר את התולעים הנמצאים בבשר הדג ואינם מתחשבים בדעת המדענים. הלא המה הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, הגר"ש אויערבאך זצ"ל, הגר"ב אבא שאול זצ"ל, האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל, הגר"י וייס זצ"ל (עדות הרב א. רוט זצ"ל), הגר"ח פדווא זצ"ל, הגר"י פיישר זצ"ל ולהבדיל בין חיים לחיים הגר"ש אלישיב שליט"א, הגר"נ קרליץ שליט"א, הגר"ח גריינמן שליט"א, הרה"ג טוביה ווייס שליט"א. וכן שמעתי לאחרונה מהגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין לנו אלא פסק השו"ע המתיר תולעים הנמצאים בבשר הדג. וכן דעת הגאונים הרה"ג משה שטרנבוך שליט"א והרה"ג יחזקאל רוטה שליט"א.

בנוסף לכך יש לציין שתולעי אניזקיס, המצויים בתוך בשר הדג, הם לא דבר חדש, היות והם היו ידועים לחז"ל (חולין דף ס"ז) שהתירו אותם וכן נמסק בשו"ע (שם). וכן הדברים היו ידועים לפוסקי הדורות הקודמים והתירום, ולכן קשה לכאורה לאסור את מה שנהגו היתר בדורות הקודמים. ראה לדוגמא ב"קיצור שולחן ערוך" סימן מ"ו סעיף מ"ג. וכן בספר "אורח מישור" (הובא בדרכ"ת סימן פ"ד ס"ק ק"ס ובספרנו "בדיקת המזון כהלכה" חלק א' בחלק ההלכות פ"ט הערה 8).

ונראה שיש לדמות את נידונו למוצרי הדבורה שציינו בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" חלק א', (בחלק ההלכה פ"ו סעיף י"ג) שמזון מלכות royal jelly רוב פוסקי זמננו איסרים היות והוא מיוצר בגוף הדבורה ואינו דומה לדבש אותו היא רק מאחסנת בגופה (ורק לחולים מתירים את המזון מלכות בתנאים מסוימים). ולעומת זאת השעוה bee wax ממנה עושות הדבורים את חלת הדבש, פוסקי זמננו התירו אותה למרות שלפי המדענים היא מיוצרת מגוף הדבורה. (ראה באריכות בספרנו שם פ"ו הערה 27). ונראה שהחילוק הוא שמזון מלכות הוא דבר חדש, שלא השתמשו בו בעבר ולכן אוסרים אותו כמו כל דבר שנתגלה מחדש. מה שאין כן בשעוה שהיתה תמיד ידועה ומשך כל הדורות השתמשו בה ללא כל חשש, לכן ממשיכים להתיר, למרות שלפי המדענים היא מיוצרת בגופה של הדבורה. כן הדין גם לגבי התולעים שבבשר הדגים שהוא דבר שהיה תמיד ידוע והתירו אותם במשך כל הדורות.

אפשר לדמות את נידונו גם לדין הריגת כינים בשבת המותרת, כיון שלדעת חז"ל אינן פרים ורבים וכן נמסק להלכה בשו"ע או"ח סימן שט"ז ס"ט, למרות שלדעת המדענים בימינו הם כן פרים ורבים (ראה אורחות שבת פרק י"ד סעיף ל'). וכן בהלכות דם ביצים חוששים גם לדם הנמצא בקשר או בחלבון, למרות שלפי דעת המדענים האפרוח נוצר בחלמון.

3. עוד יש להבהיר נמטודות ניספיות:

1. באמנת המידע המדעי

יש לציון שמסקנות המדענים במחקריהם אינן תמיד מתוך הוכחות ברורות, ולהפך פעמים רבות דבריהם מבוססים על השערות וסברות כפי שמצוטט בספר מדעי העוסק בנושא תולעים: "המידע על מחזור החיים של תולעי דגים הוא דל, מקובל בדרך כלל..."

"The developmental cycles of most fish nematodes are poorly known. It is generally accepted ..."

2. מציאות

קיימים בעולם עשרות אלפי סוגי טפילים במים, בין מים מתוקים ובין מים מלוחים (ראה תמונות בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" כרך ב'), כך שהנידון הוא לא רק לגבי תולעי אניזקיס אלא לטפילים רבים המצויים במים וחדרים לכמעט כל סוגי הדגים. והמומחה ד"ר טרי דיק כותב שכל הדגים הגדלים במים פתוחים מצויים בהם טפילים שונים:

"All open water fish contain parasites"

בספר "PARASITIC WORMS OF FISH" שהינו ספר מדעי מוסמך ומקיף על נושא תולעים בדגים שיצא לאור בשנת 1994 (עמוד 2) מביא שבשנת 1985 כבר היו מוכרים למדע כ- 30,000 סוגים של תולעים בדגים, ומשערים שמצויים עוד רבים יותר, כך שכל דג בין הגדל במים מלוחים או במים מתוקים, מצויים בו כמה סוגי תולעים.

ואם חוששים לאיסור, לכאורה צריכים לאסור כמעט את כל דגי הים, כגון: טונג, הרינג, בקלה, מרלוזה, פולוק, (Hake), קוד, סלוטון, הליבוט, מקרל, סול ועוד רבים מדגי הים. גם בדגי בריכות, כגון: בורי או קרפיון מצויים תולעים בבשר (ספר "מחלות הדגים").

3. הכשר לדגים

קיימות שתי שיטות של השגחה על דגים, בנוגע לתולעים שבבשר הדג:

1. השגחה המתירה רק דגים שלא מצויות תולעים בבשרם.
2. השגחה המתירה דגים שבבשרם מצויות תולעים, שעברו עיבוד בסין שם הוצאו התולעים מהדגים ע"י פעלים מקומיים בפעולה ידנית שיעילותה אינה מוחלטת.

וכן מובא במחקר שנערך עבור משרד החקלאות הבריטי על ידי מכון המחקר הרשמי "Torry Research Station", בו דגים על אפשרות של סילוק התולעים מדגים המשוקים למאכל, הם מודים שאין אפשרות להסיר את כל התולעים כפרט באזורים העבים יותר, ומסיבה זו התקן הבינלאומי "Codex Alimentarius" מתיר הימצאות של עד 5 תולעים ב- 1 ק"ג של דג למאכל ומתיר הימצאות של תולעים שגודלן פחות ממסטימטר.

4. חזירת התולעים לבשר

יש טוענים שהסיבה שנהגו היתר בדגים אלו בדורות קודמים היא מחמת שבזמנם היו משווקים את הדגים עם המעיין והתולעים נותרו במעיין ולא חדרו לבשר ולכן התירו בעבר התולעים שבתוך הבשר, מה שאין כן בימינו שמשווקים את הדגים לאחר ניקויים, הן בורחות מהמעיין לבשר. אך בספר "PARASITIC WORMS OF FISH" (עמוד 223) מביא שדווקא בדגים המשווקים עם המעיין מצויים יותר תולעים בבשר הדג, כגון: דג מקרל והרינג.

וכן מובא במחקר על תולעי דגים של מכון המחקר הבריטי הרשמי "Torry Research Station":
"Anisakis can migrate from guts to flesh in fish left ungutted after capture, notably in herring, mackerel and blue whiting".
"האניזקיס מסוגל לנדוד מהמעיים לבשר בדגים שאינם שוברים ניקוי מעיים אחרי לכידתן בפרט בהרינג, מקרל ובקלה."

5. איסור תולעים בחלל הבטן

הבאנו לעיל את דעת המכארים שהייתר תולעי אניזקיס בבשר הדג, הוא מחמת שתולעים אלו כאשר הם היו במים הם היו בגודל מיקרוסקופי ואי אפשר לראות אותם בעין ולכן נחשבים שגולדו רק בתוך בשר הדג – שהוא דבר תלוש – ולכן מותרות, היות ולא פירשו מעולם.
אם כן נשאלת השאלה למה תולעי אניזקיס המצויים במעיים של הדגים אסורות, הרי מדובר באותו סוג של תולעים ואם כן גם הם היו מיקרוסקופיים כאשר היו בים הפתוח ולא פירשו אף פעם וא"כ למה הן אסורות.
אפשר לומר שאין הכי נפו – תולעים אלו מעיקר הדין מותרות מהמעם ז"ל, אבל משום שקיימים סוגים רבים של תולעים במעיים של דגים וקשה להבדיל ביניהם, לכן חכמים אסרו את כל סוגי התולעים שבמעיים של דגים.

ובהגות שערי דורא (אות מז ס"ק ב ד"ה והרא"ש) ז"ל: "והרא"ש כתב תולעים הגדלים בבהמה, שבין עור לבשר, אסור לאוכלם לפר"ת ובדגים מותר. הכי נדוג שלא להקפיד לאכול דגים שיוצאים מגופן תולעים לבנים ורגילים לצאת מקצת ולחזור, ואנו קורין אותן שויכרין ולפעמים נמצא במעיהם אותם תולעים וכשנמצאים במעיהם רגילים להשליכן, אפשר משום דמאוסים, אבל כשיוצאים מגופן וחוזרים אין מקפידים דניכר וידוע דמגוף הדגים קאתו, והיינו רביתייהו לצאת ולחזור, מהרא"י ז"ל, ובס"ק א' הביא עור, "שדוקא לא פירשו ע"ג חתיכה, אבל פירשו ע"ג חתיכה אסורים" עכ"ל.

והרמ"א (סימן פד סע' טז) פסק כותיה.
ומצאתי כדברינו בספר "שולחן גבוה" סי' פ"ד ס"ק ג"א [לד' יוסף מולכו ז"ל, ירושלים (הדפס כסלוניקי בשנת תקכ"ג)] ז"ל: "גם הנמצאים בשדרה של דג כבתוך הבשר דמי ושרי ומה שנהגו להסיר אותם תולעים דקים לבנים וארוכים שנמצאים בשדרה של דג הנקרא קייפא"ל בלע"ז, תחת בני מעיים סמוך לשיבורו, היינו משום מיאוס או משום ולא כ"ע דינא נמירא דשרי, דאותן לא נכנסו לא דרך פיו ולא דרך חוטמו מפני שהם שנים שלשה כרוכים זה בזה"

ועד הכשרות ש"י בד"צ העדה החרדית מע"ק ירושלים ת"ו

B.D.Z. KASHRUTH DEPARTMENT ORTHODOX COUNCIL of JERUSALEM
רח' טרומס 26, ת.ד. 5006, טל. 972-2-6700200; פקס 972-2-6254975

מחלקת כשרות וטהרת הדגים — Fish department

בס"ד

טבלה תולעי "אניסקיסט" בדגים

הערות	בגישות	דגים שנבדקו	ארץ מקור	סוג הדג
מייצרים "דג כבוש"	25%	21	נורבגיה	הרינג שלם קפוא
מייצרים "דג כבוש"	9%	107	נורבגיה	הרינג פילה קפוא
מדג זה מייצרים "דג מלוח"	31%	27	הולנד	הרינג שלם כבוש
מדג זה מייצרים דג כבוש, מקרוסקה, דג מעושן, פרוסות מקרל	18%	23	נורבגיה	פלמידה (מקרל)
נמכר קפוא	90%	10	נורבגיה	הוליבט

בס"ד

רשימת נגיעות

"דגי הרינג"

ים הצפוני	ים הבלטי	חודש	עונות	
80-100%	40%	ינואר	חורף	
	80-100%	פברואר		
	40%	4%	מרץ	אביב
			אפריל	
			מאי	
	4%	יוני	קיץ	
		יולי		
		אוגוסט		
	30%	30%	ספטמבר	סתיו
			אוקטובר	
נובמבר				
40%	דצמבר	חורף		

עובדות, מבוססות על ראיות, בענין תולעי האניזקיס

1. לא השתנה שום נתון בימינו לעומת העבר הקרוב והרחוק, מלבד ריבוי התולעים בימינו לעומת שנים קודמות.

2. רבותינו הקדמונים תיארו תולעים אלו במדויק, אמנם לא כינו אותם בשם, אך התיאור מתאים במדויק לתולעי האניזקיס:

בהגות שיערי דורא את מ"ז ס"ק ב' ד"ה "והראש", בספר "שולחן גבוה" פרק ד' ס"ק ז"א, והובא בדרכי השובה פ"ד ס"ק קפ"ג, בקצש"ע סימן מ"ו סעיף מ"ג ועוד.

3. אין חידוש בכך שאותה תולעת נמצאת בחלל הבטן וגם בבשר הדג. רואה זאת בעיניו כל מי שפותח דג, ובודאי שגם בדורות קודמים ראו זאת, והתירו.

4. התולעת שבוקעת מהביצה בקרקעית הים ופירשה היא בגודל מיקרוסקופי ואין אפשרות לראותה בלא מיקרוסקופ, ובמציאות איש לא ראה אותה מלבד במעבדה תחת מיקרוסקופ, וכל התמונת הקיימות הן צילום מיקרוסקופי (מידותיה של התולעת הבוקעת מהביצה ונבלעת ע"י יצורי ים קטנים: 200 עד 300 מיקרון (0.3 מ"מ) ורוחבה 14 מיקרון (0.014 מ"מ). כדי לסבר את האוזן, נתאר לעצמינו שנחתוך מילב"ן ל-12 פרוסות, האם נוכל לראות פרוסה אחת כזאת? (John Smith, M. Koie, B. Berland)

5. לפי עדות המומחים, תולעת האניזקיס מצויה גם בבשר וגם בחלל הבטן בחיי הדג (ולא כפי שיש הטוענים שהיא עוברת לבשר רק לאחר מות הדג).

הוכחה לכך: מוצאים אותה בתוך בשר הדג מסוכבת סביב עצמה ועטופה בקרום (כעין ציסטה או קפסולה) שנוצר מהדג עצמו. לאחר מות הדג אמנם קיימת אפשרות בתאים מסוימים של נדידת תולעים בחלל הבטן המשתחררות מהקפסולה ומנסות לחדור לבשר, אך הן לא יכולות להספיק לחדור עמוק, אלו המצויות בקפסולות עמוק בבשר הדג ודאי לא נכנסו אחרי מות הדג.

[Research on Anisakis p.8 (mackerel) & p. 71 (herring) John Smith Mary Tatner, David Jermain.

Torlib Onefish 9-1-2007, J. Grabda: Infestation of the Blue Whiting etc...]

6. תולעת האניזקיס אינה מצויה בתוך מעי הדג אלא רק בחלל הבטן על האיברים הפנימיים או בבשר. קיימות תולעים אחרות כגון *Hysterothylacium aduncum* שמצויות במעיים של דגים מסוימים, אבל לא אניזקיס. (DEARDORFF & OVERSTREET 1981)

7. אם תולעת האניזקיס אכן אסורה מדין שרץ המים, שיטת ניקוי הדגים מתולעים באופן ידני על גבי שולחן אור לא יכולה להוות פתרון, זאת לדעת כל המומחים בעולם. (שיש להם ענין בכך בגלל הסכנה הבריאותית). גם בבדיקות ביקורת שנעשו ע"י ועדי כשרות שונים, נמצאו תולעים בדגים הבדוקים כנ"ל.

8. בדג שהרינג מצויה נגיעות של אניזקיס לא רק בחלל הבטן אלא, גם בפילה, כפי שראיתי בסו עיני כמה פעמים בבדיקה חזותית פשוטה, גם כעבר וגם בימים אלו, בשכיחות שא"א להגדיר אותה כ"פחות ממיעוט המצוי", לפי עדות מומחים (הרב אהרון וולקן, בד"ץ העה"ת, וכן- Research on Anisakis p. 71: "285 herrings out of 784 were infected with Anisakis", Canadian Journal of Zoology: "Prevalence of Anisakis in herring : 95-99%") ולא כפי שרוצים לטעון שכאילו הנגיעות בהרינג היא נדירה ופחות ממיעוט המצוי.

9. אניזקיס הוא הטפיל השכיח ביותר, אולם קיימים מינים אחרים רבים, שגם הם מצויים בבשר הדג וגם בחלל הבטן:

Trematodes, Capillaria Nematoda, Tapeworm, Contraeacum , Phocanema etc.

מדוע מדברים רק על האניזקיס, ורוצים לטעון שרק הוא נמצא גם בבשר וגם בחלל הבטן?

במציאות בכל דגי הים והנהרות ישנם טפילים, כעדות דר. טרי דיק, בתשובה לרב טייטלבוים מארה"ב:
 "All open fish water contain parasites"

10. כל המדענים בעולם דוחים בשתי ידיים המציאות של "נצור בבשר הדג" כפי שקבעו חז"ל, אלא לשיטתם תמיד באה התולעת מבחוץ. ולא קיימת מציאות של "מיניה גבלי". גם בענין תולעי דגים הם קובעים שתמיד באים מבחוץ ואין מציאות של "נצור מהדג" וזה סותר את דברי חז"ל. מלבד זאת יש בדבריהם הרבה סתירות, אי דיוקים, השערות לא מבוססות וקביעות עובדות ללא ראיות, וא"א להתייחס אל מסקנותיהם כחז משמעות, אפילו כשאינם סותרים את דברי חז"ל. הדברים היחידים שטבל לקבל הם עדויות מוכחות ע"י תמונות או הוכחות ברורות אחרות. לדוגמא, ההשערה שתולעי האניזקיס קודחות את דופן קיבת הדג ויוצאות לחלל הבטן, אין לה הוכחות לכאורה, המדענים מעצמם מודים שהמידע בנושא תולעי דגים הוא דל ומבוסס הרבה על השערות:

"The development cycles of most fish nematodes are poorly known. It is generally accepted that crustaceans play an important role... (ROHDE, 1984)"

11. בעבר לא היו כלובים לגידול דגי ים. כל הדגים באו מהים הפתוח ושוקו ללא הקפאה, עם בני המעיים שזה מגביר, לדברי המומחים, את הימצאות תולעים בבשר הדג, וע"כ לא שמענו שהזהירו שלא לאוכלם, ולא מוזכר דבר כזה בספרי השו"ת, ראה עוד במס' ביצה כ"ד ובשו"ע או"ח סי' תקס"ו: שבימי אבותינו היו מנקים את הדגים יום או יומיים אחרי הדייג, בלי קירור, ולכאורה לא חששו מתולעים ולעומת זאת בימינו הדגים עוברים ניקוי תוך שעות אחדות, ועם קירור. קשה לטעון שהיום יש תולעים בבשר יותר מבעבר בגלל שלא מנקים את הדגים מיד או בגלל שלא מקררים אותם כראוי.

12. מהגמ' בחולין משתמע שהתולעים שמחוץ למערכת העיכול אינם מגיעים מהקיבה אלא מגיעים מהאזניים או מהגזריים (ושלא כהשערת המדענים). ובפרי מגדים מבואר שזה לא מתורת ודאי רק מספק וכלומר שגם על האיברים הפנימיים וחלל הדג ישנה מציאות שמיניה גבלי, בהגהות שערי דורא ובספר שולחן גבוה משמע שבאופנים מסוימים תולעים שע"ג האיברים הפנימיים או שבחלל הדג מותרים מעיקר הדין ואינם אסורים אלא מחמת מיאוס.

13. כדי לבדוק פילה של דג מאניזקיס יש הכרח להוריד את העור ולמכור אותו בתור "פילה בלי עור". כידוע יש צורך בבדיקה קפדנית של כל דג ודג תחת השגחה מהודרת כדי להבטיח שמשווקים רק דגים שהיו עליהם קשקשים כדין. עלול להיווצר מצב של טעויות וח"ו מכירת דגים טמאים "ללא טפילים" ה"י!

משה ריא,
 02-5325588
 0548450470

